

in *-eto* (v. *albereto/albereta, carpineto/carpineta, castagnoleta, cerreto/cerreta, faggeto/faggeta, felceto/felceta, lecceto/lecceta, marroneto/marroneta, ontaneto/ontaneta, sughereto/sughereta*). Ai suffissi italiani e romeni menzionati da Colomina se ne potrebbero aggiungere anche degli altri che hanno significati derivazionali simili: it. *-aglia* (*pietraglia, ramaglia, sterpaglia*), *-ame* (*fogliame, sterpame*), *-ume* (*fiorume, frascume*), *-iera* (*cedriera*), *-iccio* (*sterpiccio*), *-ina* (*abetina*), *-ata* (*barbata*); rom. *-iș* (*brad* → *brădiș* ‘abetaia’), *-iște* (*cânepă* → *cânepiște* ‘canapaia’), *-ăriște* (*plop* → *plopăriște* ‘pioppeto’). Sempre per quanto riguarda gli esempi romeni, si nota che è stata prestata poca attenzione alla grafia: i diacritici spesso mancano o sono posizionati erroneamente.

Queste piccole osservazioni non inficiano il valore complessivo del libro, che merita certamente di essere conosciuto da coloro che si dedicano allo studio della formazione delle parole nelle lingue romanze.

Maria GROSSMANN
Università dell’Aquila

CORBELLA, Dolores / FAJARDO, Alejandro (ed.) (2017): *Español y portugués en contacto: préstamos léxicos e interferencias*. Berlin / Boston: De Gruyter (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie, 419), 430 p.

La compilació de textos editada per Dolores Corbella i Alejandro Fajardo —dos reconeguts especialistes de la Universitat de La Laguna— constitueix una extensa i polièdrica panoràmica de la recerca sobre l’impacte dels romanços occidentals de la Península Ibèrica en el castellà. El títol del llibre pateix d’una certa ambigüïtat, ja que d’una banda és massa ampli i d’una altra massa estret. *Español y portugués en contacto* suggereix dues direccions: la petjada del portuguès en l’espanyol i la de l’espanyol en el portuguès. Però gairebé tots els estudis se centren únicament en el primer fenomen i no tracten —o en algun cas només molt de resquitllada— l’empremta del contacte lingüístic en el portuguès (l’excepció són els dos últims textos, com veurem). En canvi, hi ha força referències a préstecs i interferències que van més enllà del portuguès i que impliquen les altres varietats lingüístiques de l’occident peninsular. Un aspecte aquest que ha de ser inevitable: primer perquè quan es parla de diacronia i hi ha el portuguès implicat, és impossible deixar de banda el que avui anomenem gallec, i segon perquè molt sovint es fa evident un continu lingüístic que porta els especialistes a fer servir el concepte d’«occidentalisme», fenomen comú de l’àrea lingüística que comprèn tot l’occident peninsular i que no es pot atribuir a l’un o l’altre dels glotònims amb què el fragmentem. Naturalment, aquesta qüestió no és pertinent en els treballs sobre la influència del portuguès en el castellà a Amèrica, ja que s’estudia el contacte entre dues varietats consecutives, trasplantades, de manera que en els casos en què es forma un nou continu ja no té res a veure amb la situació constitutiva.

El llibre consta de dues parts clarament diferenciades: l’europea i l’americana, amb nou estudis a cadascuna. Primer, però, hi ha una breu presentació on s’explica que l’impacte del portuguès és un dels aspectes menys estudiats en la història de la llengua castellana. Cal destacar l’esforç de l’edició per presentar un ventall ampli i diferenciat d’enfocaments i de camps d’estudi. Tanmateix, és inevitable una certa redundància en determinats aspectes, sobretot pel que fa a l’exposició dels problemes metodològics i conceptuals, que necessàriament comparteixen bona part dels investigadors.

El títol col·lectiu del bloc europeu ja posa en evidència el problema esmentat sobre la freqüent impossibilitat de determinar si un element sospitós de lusisme prové del gallec o del portuguès. D’aquí que es recorri a l’expressió, tan freqüent a la tradició filològica, de «gallego-portugués». Dels nou estudis de què consta, quatre són treballs històrics i els altres cinc s’ocupen d’àmbits dialectals concrets. El primer estudi està dedicat als lusismes en el castellà medieval, i l’autor, Steven Dworkin, subratlla justament la permeabilitat lingüística de les fronteres polítiques d’aquella època i fins i tot apunta la possibilitat que

en certs moments hi hagués parlants que consideressin castellà i gallegoportuguès variants d'un mateix sistema. Tanmateix, esmenta també la hipòtesi de l'existència de traduccions entre ambdues llengües entre els segles XIV i XV, la qual cosa certificaria una consciència diferencial. L'estudi discuteix certes etimologies controvertides en lèxic tradicionalment considerat d'origen gallegoportuguès i conclou que hi ha molta feina per fer en aquest camp.

El segon estudi, de Fernando Venâncio, subratlla la desproporció entre influència gallegoportuguesa en el castellà i al contrari. A diferència del que havien afirmat alguns autors antics com Duarte Nunes de Leão (afirmacions que Venâncio atribueix a antiespanyolisme portuguès), l'impacte del castellà en el portuguès és molt més important. L'autor planteja el problema de determinar què és lusisme i què galleguisme, i recorda la diferent consideració de què gaudien gallecs (amb poc prestigi social i considerats «plebeus») i portuguesos (prestigiosos i relacionats amb les classes altes) els segles XVI i XVII. El detall és important perquè probablement influeix en certes fonts lexicogràfiques, que tendeixen a ocultar el gallec i a sobrevisualitzar el portuguès per qüestió de perjudici. El *DLE*, per exemple, atribueix al portuguès préstecs clarament portats al castellà per parlants gallecs.

El tercer article, de Mar Campos Souto, examina els préstecs del gallec en el castellà que figuren als dos volums publicats al segle XX del *Diccionario Histórico* de la RAE. Una qüestió que apareixerà també en altres treballs, implícitament o explícitament, són les fonts documentals i el seu biaix. En aquest cas, en bona part dels casos són repertoris lexicogràfics i en menor mesura algunes obres literàries.

El capítol següent, d'Alejandro Fajardo, està dedicat als préstecs lèxics de famílies lingüístiques remotes que entren a l'espanyol a través del portuguès. Fajardo els divideix en «exotismes» i «internacionalismes», tot i que la distinció no acaba de ser del tot clara ni s'explica per què és útil. Les àrees temàtiques amb més préstecs d'aquest tipus en el castellà són, com és d'esperar, fitònims i zoònims importats d'altres regions del món, però també determinades realitats naturals i culturals inicialment remotes, com ara *junco* (embarcació oriental) o *tifón* (fenomen meteorològic). Una de les qüestions que planteja és l'extensió i la freqüència del préstec: no és el mateix un terme que ha entrat en el castellà com a lèxic general i comú, com *biombo* o *bambú*, que un que apareix documentat però té un ús excepcionalment restringit, com *iñame* o *macareo*. D'aquí la utilitat i la importància de treballar amb bons corpus que permetin fer aquesta mena de distincions.

Els dos capítols següents —de María Victoria Navas el primer i de José Antonio González el segon— s'ocupen dels lusismes i occidentalismes a l'anomenada «raya», és a dir la frontera hispanoportuguesa, un territori òbviament susceptible d'un contacte interlingüístic molt intens. Els dos textos, força complementaris, repassen les fonts disponibles i analitzen els préstecs lèxics en les varietats dialectals de l'espanyol de la zona en una realitat lingüística molt rica però en procés d'homogeneïtzació.

Els tres articles restants del bloc europeu estan dedicats a la presència de lusismes a les varietats andaluses i canàries. Mariano Franco s'ocupa de l'andalús, i constata la freqüent dificultat de determinar què pertany exactament al «dialecte» i què a la llengua general (la qual cosa també té a veure amb el biaix que inevitablement donen les fonts). Al seu torn, Dolores Corbella explora la història del comparativament molt considerable impacte gallegoportuguès en el castellà de Canàries: «de hecho, una de las marcas de identidad que caracteriza el léxico diferencial del español de las islas es la relevancia que en él posee el componente de extracción occidental» (p. 153). L'autora subratlla la importància d'aquest fet en la conformació del castellà americà. Finalment, Jens Lüdtke focalitza l'atenció en els lusismes documentats a Tenerife entre els segles XV i XVI a partir de nou documents de tipus notarial. Són textos que mostren en alguns casos un estadi de l'aprenentatge de l'espanyol per part d'un lusoparlant. En altres, plantegen el dubte de si les interferències lèxiques són «retencions» (termes de la llengua inicial que es mantenen en la llengua segona, l'espanyol) o «adopcions» (termes manllevats del portuguès per parlants de castellà com a llengua inicial).

El bloc americà comença amb un text de Juan Antonio Frago sobre lusismes i occidentalismes a l'espanyol d'Amèrica en general. Frago exposa i critica la tradició en aquest camp i en discuteix alguns criteris com el d'un suposat continu galaico-portuguès-castellà medieval o l'exclusió dels lusismes del castellà americà que de fet hi van arribar a través de la varietat canària («Tratar el portuguesismo del es-

pañol de América solo como consecuencia de una directa influencia de la lengua portuguesa es algo que a nada o a muy poco conduce», p. 225). Frago planteja un tema fonamental en tot el bloc, la necessitat d'estudiar i comprendre els fluxos poblacionals com a element imprescindible per a l'estudi lingüístic: «Estamos, pues, en una problemática de historia poliédrica, con complejidad de facetas que difícilmente se desentrañarán sin una pertinente documentación, no solo lingüística, sino de tantos hechos y circunstancias que configuraron la sociedad americana» (p. 226).

Tot seguit el llibre conté sis capítols dedicats a la presència de lusismes en diferents àrees de l'Amèrica de colonització espanyola. Pràcticament tots aquests textos parteixen d'una manera o altra de la classificació de l'origen dels lusismes —heretada de Germán de Granda, pioner del camp— en «vies directes» (emigració de portuguesos o de gallecs, tràfic d'esclaus i penetració brasilera) i «vies indirectes» (a través de parlants andalusos, canaris i occidentals, o per especialitat, bàsicament de termes mariners d'origen portuguès ja presents al castellà peninsular abans de la colonització).

Magdalena Coll i Virginio Bertolotti estudien l'Uruguai i se centren en la penetració per via directa des del Brasil. L'Uruguai és un territori excepcional pel que fa al contacte hispanobrasiler. Les autores subratllen un concepte interessant, el «manlleu per selecció», que seria aquell terme ja existent en el castellà però que adquireix una freqüència d'ús molt més alta en un cert territori pel fet que és molt habitual en portuguès. Al final del text, proposen vuit qüestions obertes que necessiten més recerca.

José Luis Ramírez Luengo estudia els lusismes en el castellà del Paraguai, un altre territori d'intens contacte amb el Brasil. Ramírez parteix d'un corpus de 41 documents notariaus paraguaians. Constata —com altres estudis— la dificultat de determinar l'existència i la direcció dels manlleus. Un exemple que en dona és el terme *pronto*, que a l'Uruguai manté el sentit portuguès de «a punt» i no queda clar si és arcaisme o «lusisme semàntic». L'autor proposa una classificació dels lusismes molt interessant: «lusismo puro, lusismo formal, lusismo semántico y lusismo de frecuencia» (p. 264). El pur seria un manlleu prototípic; el formal seria un terme castellà transformat per influència de la forma portuguesa (per exemple, un canvi de gènere com en *caudal* femení o una derivació amb morfema portuguès, com *esclavería*); el semàntic seria de fet un tipus de calc: l'atribució d'un sentit que un cert cognat té en portuguès però no en espanyol, com el cas esmentat de *pronto*; finalment, ja hem comentat el lusisme de freqüència més amunt.

El capítol següent, de Micaela Carrera, tracta dels lusismes del castellà de Bogotà. L'autora emmarca la seva proposta més clarament que cap altre text del llibre en el marc teòric general de les llengües en contacte. Es basa en un corpus contemporani i oral i intenta diferenciar els lusismes d'interferència i els de convergència, en què «difícilmente se puede fijar la dirección del préstamo» (p. 295).

María José Rincón s'ocupa dels lusismes a l'espanyol dominicà sobre la base de fonts del segle XVI i hi constata el pes de l'emigració canària (lusismes, per tant, per via indirecta). Francisco Javier Pérez estudia Venezuela i aplica tant la classificació de Granda com la de Ramírez Luengo ja esmentades. Finalment, Beatriz Arias s'ocupa de Mèxic, on com a tret diferencial esmenta la presència primerenca de jueus portuguesos, però també subratlla la influència canària.

Els dos darrers articles del llibre parteixen d'una perspectiva ben diferent. El primer, de Maria Filomena Gonçalves, tracta no pas com la resta de l'impacte del portuguès i altres en el castellà, sinó al contrari, i específicament en una zona d'intens contacte com és el sud extrem del Brasil, a partir d'un repertori lexicogràfic sobre aquesta qüestió publicat a mitjan segle XIX. L'últim article, de John M. Lipski, focalitza l'atenció en el territori argentí de Misiones, però tampoc no tracta dels lusismes del castellà, sinó de la varietat de brasilera que es parla en aquella zona. L'autor descriu el territori en termes d'àrea lingüística i el compara amb Uruguai, perquè en ambdós casos les varietats de portuguès que s'hi troben «no resultan directamente de la proximidad de la frontera brasileña» (p. 392), sinó que venen de població lusòfona instal·lada aquí (més recentment que a l'Uruguai). Les dades de Lipski són fruit de treball de camp recent en diverses poblacions de la franja fronterera de Misiones. Hi constata la vitalitat del portuguès i en fa una breu descripció que mostra d'una banda trets típics de la varietat popular del Brasil i de l'altra certes peculiaritats explicables pel contacte. Finalment, esmenta el que ell anomena «verdadero portuñol de Misiones» (per distingir-lo d'altres accepcions que té el terme allà), que seria la

interllengua dels lusòfons que intenten parlar castellà. L'article inclou un mapa final que no es correspon amb el contingut.

Pràcticament tots els treballs d'aquest recull se centren en el lèxic. No hi ha gairebé cap referència —amb l'excepció de l'article de Gonçalves i algun esment puntual en altres textos— a fonologia, morfologia o sintaxi. No ho diem per assenyalar-hi cap mancança, sinó per constatar que el contacte lingüístic entre llengües tan pròximes com el que s'estudia aquí produeix fenòmens (si més no, reconeixibles) gairebé exclusivament lèxics.

No hi ha dubte de l'interès i el rigor del conjunt d'estudis que presenta aquest extens llibre. És imprescindible l'índex de galleguismes, lusismes i occidentalismes final, encara que no és clar per què no hi apareixen els castellanismes en el portuguès brasiler de l'article de Gonçalves.

És clar que cap recull pot arribar a ser exhaustiu, i el ventall de temes i enfocaments possibles del camp és molt gran. Potser per això, o perquè la qüestió mereix una monografia o un recull de textos propi, no hi apareix estudiada la varietat de l'Uruguai coneguda també com a portuñol.

En conclusió, tenim una revisió excel·lent de l'estat de la recerca sobre l'impacte de les varietats més occidentals de la península Ibèrica en el castellà, i encara algun aspecte més, que segur que esdevindrà un punt de referència bibliogràfic ineludible per al qui s'interessi per aquesta qüestió.

Pere COMELLAS CASANOVA
Universitat de Barcelona

CORCOLL I LLOBET, Antoni (2017): *Garota: estudi antropològic, geolingüístic i etimològic*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Secció Filològica / Museu Marítim de Barcelona, 530 p.

La qualificació de «magna obra» amb què el doctor Joan Veny qualifica aquest estudi al pròleg de l'edició és la millor síntesi que es pot fer del treball que ressenyem. Una obra digna del metòdic i amatent estudiós que fou el doctor Antoni Corcoll i Llobet, un exemplar filòleg que ens deixà orfes de la seva saviesa prematurament. Una persona bona que cristal·litzà en investigador rigorós i apassionat dels éssers que poblen la mar catalana empentejat per la intel·ligència, la curiositat intel·lectual, la perseverança en els objectius i el treball constant, qualitats que foren insígnia de la seva obra. Qualitats que, adobades d'amor per la llengua, el feren iniciar-se en la vocació per la Filologia Catalana, més enllà de la quarantena, de la mà del Dr. Veny. Una vocació que s'orientà, ben aviat, cap als éssers marins i que se centrà en la humil figura de la garota, o *erichó de mar* com era la seva preferència denominativa: «Fa ja alguns anys, mentre costejava en la barqueta d'un pescador, vaig veure, dins el lluminós mar, un animallet de color fosc, de forma de roca aplanada, cobert de pues, immòbil, com si estigués enganxat a la roca», segons la descripció que en fa l'autor en la introducció de l'obra (p. 9).

Fruit d'aquest apassionament pels equinoderms i altres animals marins és una sèrie d'articles com «La bogue de la châtaigne et *bogamarí* (châtaigne de mer) en catalan», «I nomi del riccio di mare in catalano», «Un manuscrit inèdit de Cristòfol Vilella (1786)», «Els noms de l'«erichó de mar» en català», «Una llista de peixos valencians de Mariano Bru (1778)», «Els noms de l'«erichó de mar» en català», «Estudi lingüístic i històric sobre l'«erichó de mar o garoina» o «Castellà *castaña de mar*, un manlleu del català» entre altres. Conjunt d'articles que constituïren el canemàs de lletres sobre el qual es teixí aquest estudi de la garota.

El present treball *Garota: estudi antropològic, geolingüístic i etimològic*, molt més que un estudi com afirma el títol, és un tractat amb la descripció, anàlisi i reflexió lingüística d'un món que gira sobre les diverses espècies que s'aixopluguen sota l'apel·latiu de *garota*, un hiperònim que Corcoll ha destriat pacientment i sàviament per a mostrar-nos com una humil espècie marina pot bastir un complex univers lingüístic, cultural i antropològic que la major part de nosaltres no podria ni intuir.

A través de cinc-centes trenta pàgines podrem descobrir els diversos valors que —per al coneixement humà— tenen les diverses espècies d'equinoderms com el *Paracentrotus lividus* (Lamarck), l'*Ar-*